

Մամվել ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

**ԱՐԵՎՄՈՒՏՔՈՒՄ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՄԻՋՆԱԳԱՐՈՒՄ ԵՎ
ՆՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ**

Հանրահայտ փաստ է, որ պետության և հասարակության զարգացման յուրաքանչյուր փուլում ձևավորվում են յուրահատուկ, տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական և այլ միջավայրով պայմանավորված գաղափարներ և տեսություններ, որոնք, որոշակի չափով արտացոլելով դրանց ծնող միջավայրը, մինևույն ժամանակ զգալիորեն ընդունում և հարմարեցնում են փոփոխվող պայմանների նկատմամբ նախկին փուլերում հայտնված գաղափարները և տեսությունները:

Այս տեսանկյունից իրավական պետության տեսության հիմքը կազմած գաղափարների և դրույթների զարգացման դիտարկվող ժամանակահատվածը բացառություն չէ: Դրա առանձնահատկությունը այն է, որ այդ շրջանակում իրավական պետության վերաբերյալ առաջացած և զարգացած գաղափարները, դրույթները և դատողությունները՝

ա) Հասարակության և պետության զարգացման նախկին փուլերի համեմատ ընդգրկում են հարցերի ավելի լայն շրջանակ և պետաիրավական կյանքի ավելի ընդարձակ ոլորտ:

բ) Ավելի խորությամբ են ներթափանցում պետական մեխանիզմի բոլոր ժամանակների և հասարակության պետական կազմակերպման մեջ:

գ) Մեծամասամբ անմիջականորեն հանդես են գալիս որպես իրավական պետության տեսության «շինանյութ»:

դ) Զգալիորեն հենվում են նախկին պետաիրավական գաղափարական գիմանոցի վրա և իրենց զարգացման մեջ ընթանում են դեպի պետական և իրավա-

կան հետագա կատարելագործումը:

Իրավական պետության գաղափարները, հասարակության զարգացման դիտարկվող, ինչպես և յուրաքանչյուր այլ ժամանակաշրջանում, դրա ավելի խորը և բազմակողմանի վերլուծության նպատակով կարելի է դասակարգել ամենատարբեր հիմքերով:

Որպես այդ հիմքերից մեկը՝ կարող է ծառայել հասարակության գիտակցության մեջ դրա առանձին դրույթների և գաղափարների առաջացման և արմատավորման ժամանակը (դարաշրջանը)՝ զուգակցված այն օբյեկտիվ սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և այլ պայմաններով, որոնք նպաստում են դրա ի հայտ գալուն և զարգացմանը: Այդ չափանիշից ելնելով՝ միջնադարում և նոր ժամանակների իրավական պետության գաղափարների վերաբերյալ կարելի է մի կողմից առանձնացնել դրսից՝ հին և անտիկ աշխարհից ներմուծված և դիտարկվող ժամանակահատվածի նոր պայմաններում հարմարեցված գաղափարներն ու դատողությունները, իսկ մյուս կողմից՝ միջնադարում ու նոր ժամանակներում ծնված գաղափարները և դատողությունները:

Հարկ է ընդգծել, որ նմանատիպ դասակարգումը հայտնի իմաստով բավականին պայմանական է՝ հաշվի առնելով, մասնավորապես, այն փաստը, որ որոնելի ժամանակահատվածի պետաիրավական գաղափարների ամբողջ կամ էլ մի զգալի մասը ծագել և զարգացել է նախորդ ժամանակահատվածների՝ իրենց բնույթով մնան գաղափարների ազդեցությամբ: Սակայն, այնուամենայնիվ, այն

ՄԱՅԻՍ - ՀՈՒՆԻՍ 2018 5 - 6 (227-228)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

թույլ է տալիս դրանց միջև որոշակի սահման անցկացնել և ավելի խորը ճանաչել նրանց և մյուսների յուրահատկությունը, եթե այդպիսիք կան:

2. Չանդրադառնալով միջնադարի և նոր ժամանակների պետաիրավական գաղափարախոսության բոլոր կողմերին և տեսանկյուններին, նշենք միայն տվյալ ժամանակահատվածի իրավական պետության վերաբերյալ միայն որոշ սոցիալական նշանակության պահեր և գծեր:

Սկզբում ուշադրություն դարձնենք անմիջականորեն իրավական պետությանը վերաբերող գաղափարներին և դատադրություններին ընդհանրապես կամ նրա առանձին կողմերին, որոնք ներմուծված են դրսից և հետագա զարգացում են ստացել դիտարկվող ժամանակահատվածում:

Դարերի ընթացքում առաջացած սովորույթներին համապատասխան՝ հայրենական և արտասահմանյան գրականության մեջ ավանդաբար ընդունված է խոսել իրավունքի ռեցեպցիայի մասին ընդհանրապես և հռոմեական իրավունքի մասին մասնավորապես: «Երեք անգամ Հռոմը աշխարհին օրենքներ է բելադրել», - այդ կապակցությամբ իր հանրահայտ «Հռոմեական իրավունքի ոգին դրա զարգացման տարբեր աստիճաններում» աշխատության մեջ գրում է Ռ. Իհերինգը, - «Երեք անգամ ժողովրդին բերել է միասնության՝ առաջին անգամ, երբ հռոմեացի ժողովուրդը դեռ իր ամբողջ հզորության գագաթնակետին էր, դա բերեց պետության միասնությանը, երկրորդ անգամ՝ այն բանից հետո, երբ ժողովուրդը վերացավ՝ բերեց եկեղեցու միասնությանը, երրորդ անգամ՝ միջնադարում հռոմեական իրավունքի յուրացման հետևանքով՝ իրավունքի միասնությանը: Առաջին անգամ արտաքին հարկադրանքով՝ զենքի, մյուս երկու անգամները՝ ոգու ուժով»¹:

Միջնադարի և նոր ժամանակների պայմաններում ինչպիսի՞ փետաիրավական երևույթների ռեցեպցիայի մասին կարող է խոսքը գնալ: Պետության և հա-

սարակության զարգացման վաղ փուլերում ինչպիսի՞ մարդասիրական գաղափարներ են ընկալվել և դիտարկվող ժամանակահատվածի համապատասխան գաղափարների փոխակերպվել: Այդ և նմանատիպ հարցերի պատասխանելով կարճ և ընդհանրացված՝ կարելի է ասել, որ դրանք եղել են երկու տեսակի գաղափարներ՝ անմիջականորեն պետությանը, նրա էությանը, բովանդակությանը, կազմակերպման ձևին վերաբերող գաղափարներ և միջնորդավորված՝ ժողովրդավարությանը, իրավունքին, մարդու և քաղաքացիների իրավունքներին և այլն, վերաբերող գաղափարներ:

Մարդասիրական գաղափարների այդ տեսակներից յուրաքանչյուրի, մասնավորապես՝ անմիջականորեն պետությանը վերաբերողներին, ավելի մանրամասն դիտարկման դեպքում պետք է ուշադրություն դարձնել այն բանի վրա, որ, ի տարբերություն հասարակության զարգացման նախկին փուլերի համանման գաղափարների, նրանք ընդգրկում են պետությանը որպես երևույթի վերաբերող, ընդհանրապես և նրա ներքին կյանքին և գործունեության կազմակերպման տարբեր կողմերին, մասնավորապես՝ հարցերի զգալիորեն ավելի լայն շրջանակ:

Ընդ որում՝ պետք է նկատել նաև, որ ժամանակի ընթացքում իրավական պետության նախատիպը դարձած, իրենց ոգով և բնույթով մաքուր մարդասիրական գաղափարները ոչհաճախ խիստ սերտորեն միահյուսվում են որոշ այլ տեսակի ընդհանուր տեսական, հեռանկարում որոնելի պետության գաղափարների գինանոց մտնելու շանսեր չունեցող դրույթների և գաղափարների հետ:

Այդ առումով պետք է հիշատակել օրինակ, այնպիսի աշխատություններ, ինչպիսիք են Ն. Մաքիավելիի «Տիրակալը» (1513), Ժ. Բոդենի «Վեց գրքեր պետության մասին» (1576), Թ. Հոբսի «Լևիաֆանը կամ Մատերիա, եկեղեցական և քաղաքացիական պետության ձևը և իշխանությունը» (1651), Ջ. Լոկի «Եր-

ՄԱՅԻՍ - ՀՈՒՆԻՍ 2018 5 - 6 (227-228)

ԴԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

կու տրակտատ կառավարման մասին» կամ էլ այլ թարգմանությամբ «Երկու տրակտատ պետության կառավարման մասին» (1893), Ֆ. Էնգելսի «Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը». Լյուիս Գ. Մորգանի հետազոտությունների կապակցությամբ» (1884) և այլն աշխատությունները:

Այդ և նմանատիպ շատ այլ գիտական աշխատություններում շարադրվում են ընդհանուր տեսական բնույթի խիստ կարևոր գաղափարներ և եզրահանգումներ, որոնք վերաբերում են յուրաքանչյուր պետաիրավական միավորմանը, ներառյալ իրավական պետությանը և նրա իրավական համակարգին, բայց ամենևին ոչ բացառապես վերջիններին, որոնք, ի լրացումն յուրաքանչյուր պետության և իրավունքին բնորոշ ընդհանուր հատկանիշների, ունեն իրենց հատուկ, յուրահատուկ հատկանիշները և գծերը:

Ընդհանուր առմամբ, դիտարկվող ժամանակահատվածում պետության վերաբերյալ նախկին գաղափարների հիման վրա մշակված ընդհանուր տեսական դրույթներին պետք է վերագրել այնպիսիները, որոնք՝

ա) պետություն հասկացությանը և էությանը վերաբերող դրույթները, որոնց ներքո, օրինակ, Ջ. Լոկը նկատի ուներ «ոչ թե ժողովրդավարությունը կամ էլ կառավարման այլ ձև, այլ յուրաքանչյուր անկախ հանրություն» (any independent community), որը լատիները նշել են «civitas» բառով: Այդ բառին, նկատել է հեղինակը, «մեր լեզվում բոլորից ամենաշատը համապատասխանում է «պետություն» բառը (commonwealth), այն ավելի ճշգրիտ է արտահայտում մարդկանց այդպիսի միասնությունը ճշող հասկացությունը, իսկ անգլերեն «համայնք» (community) կամ «քաղաք» (city) բառերը դա չեն արտահայտում, քանի որ պետության մեջ կարող են լինել ստորադաս համայնքներ, իսկ «քաղաք» բառը մեզ մոտ ունի միանգամայն այլ իմաստ, քան «պետությունը»²:

բ) պետության սոցիալ-քաղաքական դերին և նշանակությանը վերաբերող գաղափարները, ընդ որում դիտարկվող ժամանակահատվածում, ինչպես և հասարակության զարգացման մյուս փուլերում, տվյալ հարցի վերաբերյալ արտահայտվել են ամենատարբեր, երբեմն խիստ հակասական հայացքներ և դատողություններ: Այսպես, օրինակ, եթե Ի. Ֆիխտեն, իր «Ժամանակակից դարաշրջանի հիմնական գծերը» աշխատության մեջ զարգացրեց այն գաղափարները, որ «պետությունն արդեն իսկ իր գոյությամբ հնարավոր է դարձնում մարդկային ցեղում առաքինության համընդհանուր զարգացումը, կյանքի կոչելով առերևույթ բարի բարքերը և առերևույթ բարոյականությունը»³, իսկ Նիցշեն պետության և նրա նշանակության մասին կարծիք է հայտնել միանգամայն այլ ոգով: «Այսպես խոսեց Զրադաշտը» աշխատության մեջ նա իր հերոսի շուրթերով պետությունը բնութագրում է որպես «սառը հրեշ», որը, «մարդկանց դեպի իրեն ձգելով», «նրանց խեղդում, ծանում և որոճում է»:

գ) պետությանը և պետական վարչակարգի ձևերին վերաբերող դրույթները: Այդ տեսանկյունից բնութագրական են, մասնավորապես Ի. Ֆիխտեի խորհրդածություններն այն մասին, որ «բացարձակ պետությունն իր ձևով» ոչ այլ ինչ է, քան «արհեստական հաստատություն, որի խնդիրը բոլոր անհատական ուժերը տոհմի կյանքի վրա ուղղելն ու վերջինիս մեջ դրանց տարրալուծելն է, այսինքն՝ այդ ձևին «արտաքին իրացման և անհատների մեջ արտահայտման գաղափարներ» տալն է: Հասարակության զարգացման դիտարկվող ժամանակահատվածի համար բնութագրական էին նաև այդ ժամանակի առաջադեմ մտածողների դատողությունները ժողովրդավարության և կառավարման հանրապետական ձևի մասին, որի ժամանակ ժողովուրդը, Մոնտեսքյոյի խոսքերով, «որոշ դեպքերում տիրակալ է, իսկ որոշներում՝ հպատակ» և այլն:

Հնչեցված ընդհանուր տեսական գաղափարների և դրույթների հետ միասին, որոնք մշակվել են առավելապես նախկին համանման գաղափարների հիման վրա և ի զարգացումն դրանց, դիտարկվող ժամանակահատվածում զարգացել են նաև այլ, դրանց նման գաղափարներ: Խոսքը, մասնավորապես, այնպիսի գաղափարների և դրույթների մասին է, որոնք վերաբերում են պետական և հասարակական գործերի կառավարման տարբեր ձևերին, այդ թվում և այն հարցի լուծմանը, թե նրանց կողմից կառավարումը գտնվում է «ազդեցիկ մարդկանց փոքրամասնության ձեռքերում, որոնց կառավարման հետ, գիտակցաբար կամ ոչ, հաշվի է նստում մեծամասնությունը» (Գ. Մոսկա) կամ էլ կառավարումը գտնվում է մեծամասնության ձեռքերում: Նկատի են առնում նաև տարբեր ներկայացուցչական և պետության դասային-ներկայացուցչական մարմիններին, ազգի և որպես հետևանք՝ պետության ճգնաժամային վիճակին, հասարակության համախմբվածության աջակցությունը և պետության ինքնապահպանմանը վերաբերող գաղափարները:

Ընդ որում՝ անհետաքրքիր չէ հիշելը նաև ցայժմ ակտուալ, այդ թվում և ժամանակակից Հայաստանի համար, Հուլիանի դատողությունները երկու պահերի՝ պետության փլուզման և հասարակության, ազգի պառակտման վիճակում գտնվելու որոշ պատճառների վերաբերյալ:

Պետությունը փլուզվում է, նախագուշակում էր լուսավորիչը, երբ որ «նրա կառավարիչների արատները մեծանում են այն աստիճան, որ գրկում են նրան անվտանգությունից, ուժերից և բարոյական հիմքերից, որոնք անհրաժեշտ են ընդհանուր հասարակականի պահպանման համար»⁴:

Այն թուլանում է, ճոճվում և վերջնական հաշվով փլուզվում է նաև այն դեպքում, երբ հասարակությունը (ազգը) գտնվում է պառակտման վիճակում: Իսկ դա տեղի է ունենում այն ժամանակ, նշում

էր հեղինակը, երբ «սկզբունքները, որոնցով ղեկավարվում է նրա կառավարությունը, արատավոր են, իսկ օրենքները վատն են և անգոր», երբ «իշխանությանը վերաբերում են արհամարհանքով», երբ «անարխիան ընդգրկում է պետության բոլոր խավերը», երբ «քաղաքացիները իրենց շահերը գատում են պետության շահերից և սահմանազատվում նրանից», երբ «բռնությամբ պետության մեջ փոխում են կառավարման ձևը», երբ «օտարերկրյա նվաճողները ներխուժում են երկիր, որպեսզի մասնատեն այն և գրկեն նրան անկախությունից» և վերջապես, երբ «պետական մեխանիզմի զսպանակները թուլանում են և ճոխությունը բոլոր մարդկանց անտարբեր է դարձնում այն ամենից անտարբերություն ներշնչելով հանրային բարիքի և արհամարհանք՝ առաքինության նկատմամբ»: Այդ ժամանակ, եզրափակում էր գիտնականը, որ «պետությունը այլևս քաղաքացիներ չունի, նա լրացված է արատավոր, իրենց հայրենիքից կտրված էակներով, որոնց ոգեշնչում է միայն հարստության, հաճույքների և թեթևամիտ կենսակերպի նկատմամբ անսանձ կիրքը»⁵:

3. Առանձնացնելով պետաիրավական մեխանիզմին վերաբերող ընդհանուր տեսական դրույթները, որպես այդպիսին, որոնք զարգացել են «ռեցեպտավորված» գաղափարների և դատողությունների հիման վրա՝ ընդհանրապես, անհրաժեշտ է ընդգծել, որ մարդկային քաղաքակրթության զարգացման դիտարկվող ժամանակահատվածում ձևավորվել են նաև սեփական, առավելապես հասարակության էվոլյուցիայի տվյալ փուլում առաջացած և էվոլյուցիայի ենթարկված իմաստով իրենց գաղափարները և դրույթները:

Ի տարբերություն նախկին համանման դրույթների և գաղափարների՝ նրանք բոլորը մեծամասամբ վերաբերել են ոչ միայն ընդհանուր սկզբունքներին և պետության գծերին որպես այդպիսին, այլև իրավական պետությանը: Իրավա-

ՄԱՅԻՍ - ՀՈՒՆԻՍ 2018 5 - 6 (227-228)

ՊԱՏԱԿԱՆ
Իշխանություն

կան պետության տեսության զարգացման համար շատ բան է արվել XVIII-XIX դդ. մտածողների կողմից:

Իրավական պետության տեսության մի շարք դրույթներ զարգացել են, մասնավորապես՝ կամայականության և անօրինության դեմ պայքարող առաջադեմ հասարակական-քաղաքական մտքի այնպիսի կրողների ջանքերով, ինչպիսիք են՝ Լոկը, Մոնտեսքյոն՝ Արևմտյան Եվրոպայում՝ Ռադիչչևը, Գերցենը՝ Ռուսաստանում և այլք:

Սևեովերով դեպի քաղաքական և իրավական իդեալների համար պայքարի այդ ժամանակահատվածը՝ ռուս մեծ գրող-երգիծաբան Մ. Ե. Սալտիկով-Շչեդրինն իր հերոսներից մեկի խոհերումհիշում էր՝ «հիսունականների վերջում և վաթսունականների սկզբում ես պարզապես զգում էի, որ ոտքերիս տակ այրվում է հողը: Ես չէի ապրում այդ ժամանակ, ես ճախրում և դողում էի «հրապարակայնություն», «դռնբացություն», «խոսքի ազատություն», «ազատ աշխատանք», «դատարանի անկախություն», և այլ հնչյունների ներքո, որոնցով լիքն էր այն ժամանակվա օդը»:

Վստահորենկարելի է ասել, որ հենց այդ ժամանակահատվածում են Ի. Կանտի կողմից մշակվել իրավական պետության տեսության փիլիսոփայական հիմքերը և դրա մի շարք կարևորագույն սկզբունքները, որոնք վերջանական հաշվով բերել են նրան, որ պետությունն, անպայման, պետք է հենվի իրավունքի վրա: Ընդ որում՝ ըստ Կանտի՝ պետությունը հանդես է գալիս որպես իրավական օրենքների և ենթարկվող բազմաթիվ մարդկանց միավորում, որտեղ գործում է այն սկզբունքը, որի համաձայն՝ օրենսդիրը չի կարող ժողովուրդի վերաբերյալ որոշել այն, ինչ ժողովուրդը չի կարող որոշել հենց իր վերաբերյալ: Եթե պետությունը շեղվում է այդ սկզբունքից, իրավունքների և ազատությունների պահպանումից և չի ապահովում օրենքների պաշտպանությունը, ապա նա ռիսկի է դիմում՝ կորցնելու իր

քաղաքացիների հարգանքը և վստահությունը, նրանց դրդում է իր նկատմամբ օտարված կեցվածք դրսևորել: Չարգացնելով իրավական պետության գաղափարների հետ համահունչ գաղափարներ՝ Կանտը Լոկից և Մոնտեսքյոյից հետո հատուկ ուշադրություն դարձրեց իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին: «Յուրաքանչյուր պետության մեջ, - նշում էր փիլիսոփան, - «Իրավունքի մասին ուսմունքներ» աշխատության մեջ, - «գոյություն ունեն երեք իշխանություններ, այսինքն՝ համընդհանուր կերպով երեք դեմքերում միավորված կամքը, իսկ ավելի կոնկրետ հանձինս օրենսդիրի՝ բարձրագույն իշխանությունը (ինքնիշխանությունը), հանձինս՝ կառավարողի՝ գործադիր իշխանությունը (ըստ օրենքի՝ կառավարողը) և հանձինս դատավորների դատական իշխանությունը (ըստ օրենքի յուրաքանչյուրին իրենը շնորհող), (potestas legislatoria, rectoria et judiciaria): Տվյալ սկզբունքի հետ միասին Կանտը զգալի ուշադրություն է դարձրել նաև իրավական պետության տեսությանը հատուկ այնպիսի սկզբունքներին, գաղափարներին և դրույթներին, ինչպիսիք են՝

ա) Պետության ինքնաբավությունը: Ըստ այդմ՝ բնութագրական է «Դեպի հավերժ խաղաղություն» աշխատության մեջ գոյություն ունեցող այն դրույթը, որի համաձայն՝ «ոչ մի ինքնուրույն պետություն (կապ չունի մեծ թե փոքր) չպետք է ձեռքբերված լինի այլ պետության կողմից ոչ ժառանգաբար, ոչ փոխանակմամբ, ոչ առքով, ոչ նվերի տեսքով»:

բ) Ոչ մի (իրավական) պետություն չպետք է խառնվի այլ պետության ներքին գործերին: «Ոչ մի ինքնուրույն պետություն չպետք է բռնությամբ խառնվի այլ պետությունների կառավարման և քաղաքական կարգի մեջ»:

գ) Այլ պետությունների հետ իրավական պետության հարաբերություններում բաց լինելը: «Ոչ մի խաղաղ համաձայնագիր չպետք է այդպիսին համարվի, եթե դրա կնքման ժամանակ գաղտնի կերպով

ապագա պատերազմի համար հիմք է պահպանվում»:

դ) Իրավական պետության անկախությունը բոլոր այլ պետությունների հետ հարաբերություններում: Ընդ որում, խիստ ուշագրավ է հեղինակի այն միտքը, որ «միջազգային իրավունքի գաղափարը» անխուսափելիորեն ենթադրում է «անկախ պետությունների անջատ գոյությունը» և այլն⁶:

Վերլուծելով իրավական պետության նախատիպին անմիջականորեն վերաբերող Կանտի, ինչպես նաև իր ժամանակի մյուս փիլիսոփաների և լուսավորիչների կողմից արտահայտված այս և այլ նմանատիպ մտքերը, դատողությունները և առանձին դրույթները՝ անհնար է չնկատել, որ մարդկային քաղաքակրթության զարգացմանը զուգընթաց, և, հատկապես, միջազգային իրավունքի ձևավորման և կազմավորման փուլում որպես հարաբերականորեն ինքնուրույն ինստիտուտի և իրավական նորմերի համակարգի, «մարդասիրական» շեշտը ավելի հաճախ է դրվում ոչ միայն իրավական պետության և «նախասիրական պետության» գործունեության և ներքին կյանքի կազմակերպման հարցերի, այլև տարբեր պետասիրական միավորումների միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունների վրա:

Տեսության լեզվից պրակտիկայի լեզվով քարգմանաբար դա նշանակում է, որ այս կամ այն պետության բնույթի որոշման և երկրում գերիշխող վարչակարգի նույնականացման, պետություններին իրավականի և ոչ իրավականի («հակասիրական», իր պարզությամբ հայտնի «չարիքի կայսրության» հայեցակարգի համաձայն) դասակարգման ժամանակ անհրաժեշտ է ելնել ոչ միայն պետության ներքին ֆորմալ-իրավական մոդելից, այլև նրա արտաքին քաղաքական և այլ գործունեության բնույթից: Իրավական պետությունը, եթե իրականության մեջ որևէ տեղ այն գոյություն ունի, տարրական տրամաբանության համաձայն՝

պետք է իրավական լինի բոլոր հարաբերություններում՝ ոչ միայն հենց իր ներսում, այլև դրանից դուրս՝ պետությունների, միջպետական կազմավորումների (միջազգային կազմակերպությունների) և միջազգային իրավունքի մյուս սուբյեկտների հետ հարաբերություններում:

4. Բացի նշված գաղափարներից և դատողություններից, որոնք վերաբերում են պետությանն ընդհանրապես և իրավական պետությանը մասնավորապես՝ հասարակության զարգացման տվյալ փուլում ընթացակարգի են ենթարկվել նաև նմանատիպ այլ երևույթներ:

Դ-ա, օրինակ, ինքնիշխանության գաղափարներն են, որ հասկացությունը և էությունը, դեռևս XVII դ. առաջին անգամ ձևակերպվել և հիմնավորվել են Բոդենի կողմից:

Ի սկզբանե, ինչպես հայտնի է, պետության այս խիստ էական հատկանիշը Բոդենի տարբերակում սահմանափակվել է միայն Աստծով և բնությամբ: Ավելի ուշ ժամանակահատվածում սկսեցին ընդունել, որ ինքնիշխանությունը՝ որպես երկրի ներսում պետական իշխանության գերակայություն և արտաքին աշխարհի նկատմամբ պետության անկախություն, այլ պետությունների հետ հարաբերություններում կարող է սահմանափակվել ոչ այնքան աստվածային և բնության ուժերով, որքան այլ պետությունների արտաքին ազդեցությամբ կամ միջպետական և ներպետական կազմավորումների կողմից: Իրավական պետության վերաբերյալ որպես ժամանակակից պետության ինչ-որ մի գազաբնակետի կամ իդեալի, տրամաբանորեն ենթադրվում է, որ, լինելով ինքնաբավ ինքնիշխան պետություն, նա չի հանդուրժում ագրեսիվ պլաններ և ոտնձգություն չի կատարում մյուս պետությունների ինքնիշխանության նկատմամբ:

Այս կամ այն չափով իրավական պետությանը վերաբերող ինքնիշխանության գաղափարների և այլ դրույթների հետ միասին դիտարկվող ժամանակահատվա-

ծում առաջ են քաշվել նաև իրենց բնույթով և ուղղվածությամբ նմանատիպ այլ դրույթներ և գաղափարներ:

Գրանք շոշափել են, մասնավորապես՝ իրավական պետության կամ էլ նրա նախատիպի ներքին կյանքի կազմակերպման և գործունեության վերաբերյալ այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են նրա ձևը և բովանդակությունը, տվյալ պետության էությունը և նշանակությունը, նրա տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և գաղափարական (ազատականություն) հիմքերը, պետության և հասարակության հարաբերակցության հարցերը և այլն:

Մոտավորապես այդ ժամանակ էլ, դիտարկելով պետության և հասարակության հարաբերակցության հարցերը, Կ. Մարքսը «Գոթայի ծրագրի քննադատությունը» (1875) աշխատության մեջ ապացուցում էր, որ «ազատությունը նրանում է, որ պետությունը հասարակությունից վեր մի մարմնից վերածի այդ հասարակությանը ամբողջովին ստորադաս մի մարմնի»: Մեր ժամանակներում, եզրակացնում էր հետագայում մարքսիզմ անունը ստացած ուսմունքի հիմնադիրը, պետական ձևերի մեծ կամ փոքր ազատությունը որոշվում է նրանով, թե ինչ չափով են նրանք սահմանափակում «պետության ազատությունը»:

Անհրաժեշտ է նկատել, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում արտահայտված և զարգացած տվյալ գաղափարները և դրույթները կազմել են եթե ոչ իրավական պետության տեսության միջուկը, ուղնուծուծը, ապա ծայրահեղ դեպքում նրա կարևորագույն բաղադրամասերը: Ինչպես և նախկին մարդասիրական գաղափարները և դրույթները, նրանք առաջացել և զարգացել են ոչ իրենք իրենց, այլ ավելի վաղ արտահայտված համանման գաղափարների և դրույթների հետ սերտ կապով, իսկ ոչ հաճախ՝ նաև զարգացմամբ: Այդ թվում և նրանց, որոնք, ինչպես դա տեղ է գտել Յ. Ֆիխտեի «Փակ առևտրային պետություն» աշխատության մեջ, ուղղվել են միևնույն օրենքին և միևնույն

կառավարական իշխանությանը ստորադասվող բազմաթիվ մարդկանց փակ ամբողջության տեսքով հանդես եկող իրավական պետության հասկացության, ինչպես նաև «Փակ առևտրային պետություն» տերմինի և հասկացության ներմուծման մշակմանը:

Բնականաբար, դիտարկվող ժամանակահատվածում մշակվող իրավական պետության տեսության և գաղափարների իմաստը և բովանդակությունը միանման չեն եղել բոլոր մտածողների, քաղաքական և հասարակական գործիչների մոտ: Եթե ոմանց մոտ, օրինակ, այդպիսի պետության գաղափարը վերջնական հաշվով ասոցացվում էր մասնավոր սեփականության, որոշակի դասակարգերի և շերտերի հարստության, օտար աշխատուժի տարբեր ձևերի օգտագործման հետ, ապա մյուսների մոտ ամեն ինչ թվում էր ուղիղ հակառակը:

Մասնավոր սեփականության դեպքում, հայտարարում էր, օրինակ, XVI դ. հայտնի հումանիստ, անգլիական միապետության լորդ-կանցլեր և առաջին կոմունիստական ստեղծագործության՝ «Ուտոպիայի» հեղինակ Թոմաս Մորը, անհնար է խոսել ո՛չ արդարության, ո՛չ ամբողջ հասարակության բարեկեցության, ո՛չ էլ պետության ամենալավ կարգի մասին: «Ներկայումս բարգավաճող պետությունները բազմիցս և ուշադիր քննելու դեպքում, հաղորդում էր հեղինակը իր հերոս Ռաֆայել Հիտլոդեյի շուրթերով, ես կարող եմ երդվելով հաստատել, որ նրանք ներկայանում են ոչ այլ կերպ, քան հարուստների ինչ-որ մի դավադրությամբ, որոնք մարտնչում են պետության անվան և ցուցանակի ներքո՝ իրենց անձնական օգուտների համար»: Նրանք հնարում են ամեն տեսակի միջոցներ և խորամանկություններ առաջին հերթին նրա համար, որպեսզի առանց վախի պահեն այն կորուստները, որ «վաստակել են տարբեր խաբեբայական խորամանկություններով», իսկ հետո նրա համար, որ ամենաձեռն գնով իրենց համար գնեն

բոլոր թշվառների աշխատանքը և աշխատուժը ու շահագործեն նրանց որպես բեռնակիր անասուն»:

Քանի որ հարուստները վճռել են պետության անունից, եզրակացրել էր հեղինակը՝ ելնելով իր դիտարկումներից և խոհերից, «նշանակում է նաև աղքատների անունից, նրանք այդ խորամանկությունները պահպանում են արդեն օրենքներով»:

Նման հայացքները և դատողությունները, ի դեպ, ինչպես և դրանց իրենց բնույթով հակադիր մտտեցումները, բազմիցս հանդիպում և զարգանում են նաև հետագա հարյուրամյակներում: Սակայն, ներկայումս հարցը դրանում չէ, այլ այդ անվիճելի փաստի պարզ հաստատման մեջ է, ինչը անկախ իրավական պետության (կամ էլ ինչպես էլ որ այն կոչվի) մասին պատկերացումներից, վերջինի գոյությունը անփոփոխ կերպով ասոցացվել է հումանիզմի, օրենքի և օրինականության, բարու և արդարության հաղթանակի հետ: Բնականաբար, առաջին հերթին ունևորների իշխանության, իսկ հետո արդեն հասարակության մյուս խավերի և դասակարգերի հասկացվող և պաշտպանվող շահերի դիրքերից:

Անհրաժեշտ է հատուկ նկատել, որ իրավական պետությանը վերաբերող շատ սկզբունքներ, գաղափարներ և դրույթներ, ոչ միայն իրենց լայն լուսաբանումն ու զարգացումն են գտել արևմտյան հեղինակների՝ պետության և իրավունքի տեսաբանների, փիլիսոփաների և սոցիոլոգների բազմաթիվ աշխատություններում,

այլև ներկայումս՝ նորագույն պատմության ընթացքում, իրենց իրավական ամրագումն են ստացել ինչպես մի շարք արևմտյան երկրների ընթացիկ օրենսդրության մեջ, այնպես էլ սահմանադրական ակտերում:

Իրավական պետության գաղափարները ուղղակի ամրագրում են գտել, օրինակ, Իսպանիայի 1978 թ. Սահմանադրության մեջ, որտեղ 1-ին հոդվածի 1-ին կետում հռչակվում է, որ Իսպանիան «սոցիալական, իրավական, և ժողովրդավարական պետություն է, որի բարձրագույն արժեքներն են՝ ազատությունը, արդարությունը, հավասարությունը և քաղաքական պլյուրալիզմը»: Գրանք ամրագրվում են նաև Գ.Ֆձ-ի 1949 թ.-ի Հիմնական օրենքում, 20 և 28 հոդվածներում հռչակված է, որ Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը ժողովրդավարական և սոցիալական ֆեդերատիվ պետություն է» և որ հողերի սահմանադրական կարգը իսկական Հիմնական օրենքի ոգով պետք է համապատասխանի հանրապետական, ժողովրդավարական և սոցիալ-իրավական պետության հիմնական սկզբունքներին»: Իրավական պետության գաղափարները, սկզբունքները և առանձին դրույթները անուղղակիորեն ամրագրում են գտել Ավստրիայի, Հունաստանի, Իտալիայի, Ֆրանսիայի, Շվեդիայի, Շվեյցարիայի և տնտեսական և տեխնոլոգիական առումով մի շարք այլ բարձր զարգացած արևմտյան երկրների սահմանադրություններում:

¹ Иеринг Р., *Дух римского права на различных ступенях его развития*, СПб., 1875, ч.1, с. 1.
² Локк Дж., *Два трактата о правлении// История политических и правовых учений*, Хрестоматия, с. 386.
³ Фихте И., *Основные черты современной эпохи// История политических и правовых учений*, Хрестоматия, с. 603.
⁴ Фихте И., *Основные черты современной эпохи// История политических и правовых учений*, Хрестоматия, с. 603.

ний, Хрестоматия, с. 603.
⁵ Гольбах П., *Естественная политика, или Беседы об истинных принципах управления*. Т. I. Беседа девятая. О распаде государства // В кн.: *История политических и правовых учений*, Хрестоматия, с. 442.
⁶ Кант И., *Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане*, К вечному миру, с. 70-73.

RESUME - РЕЗЮМЕ

DEVELOPMENT OF THE IDEAS OF THE RULE OF LAW IN THE WEST IN THE MIDDLE AGES AND IN NEW TIME

Samvel Barseghyan

*PhD Student at the Institute of Philosophy and Sociology
of the National Academy of Sciences of the RA*

In this article, the author comprehensively analyzed the development of views, doctrines, ideas of the rule of law in the Middle Ages and in New Times.

Using the development of historical and logical methods, the author presents substantial similarities and peculiarities of legal views in a thousand-year history, and give their assessment in terms of science and practice.

Keywords: rule of law, the idea of a law-based state, separation of powers, traditional order, human rights

РАЗВИТИЕ ИДЕЙ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА НА ЗАПАДЕ В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ И В НОВОЕ ВРЕМЯ

Самвел Барсегян

Соискатель Института философии, социологии и права НАН РА

В данной статье представлены результаты комплексного анализа проблемы развития взглядов, доктрин, идей правового государства в Средневековье и в Новое время.

Используя развитие исторических и логических методов, автор представляет содержательные сходства и особенности правовых взглядов тысячелетней истории, дает их оценку с научной и практической точек зрения.

Ключевые слова: верховенство закона, идеи правового государства, разделение властей, традиционные порядки, права человека

Բանալի բառեր- օրենքի գերակայության, իրավական պետության գաղափար, իշխանությունների տարանջատում, ավանդական կարգեր, մարդու իրավունքներ

ՄԱՅԻՍ - ՀՈՒՆԻՍ 2018 5 - 6 (227-228)

ԴԱՏԱԿԱՆ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆ